

OKSİDANTALİZM ÜZERİNE NOTLAR

Hilmi YAVUZ*

'Oksidantalizm': Önce tanımına bakalım. Tanım, Ahmed Mithat Efendi'den: 'Müsteşrik, Doğu irfanı ile uğraşan Avrupalıların kendilerine verdikleri isim. Aynı mevzu üzerinde çalışan bir Osmanlı'ya bu ismin verilmesi caiz değildir. Biz son devir muharrirleri maarif-i garbiyyeyi şarka ithale çalışan birer müstagrîbiz.'

'Müstagrîb' ya da 'Garbiyatçı' yahut daha iyisi Oksidantalist! Doğu'yu, bir Batılı olarak söylemleştiren anlamında 'Müsteşrik'in, ya da 'Şarkiyatçının yahut daha iyisi, 'Oryantalist'in tam karşısı: Batı'yı bir Doğulu olarak yeniden inşa edip söylemleştiren kişi...

Eğer yanılmıyorsam, Osmanlı-Türk edebî geleneğinde 'müsteşrik' ve 'müstagrîb' kavramlarına, bu tanımlarla atıfta bulunan ilk yazarımız, Ahmed Mithat Efendi'dir. Ahmed Mithat Efendi, *'Avrupa'da Bir Cevlan'* adlı kitabında Stockholm'deki Müsteşrikler Kongresi ile daha sonra Paris'teki Dünya Sergisi ve Avrupa'daki öteki seyahat izlenimlerini dile getirirken, kendisinden, yukarıda yaptığım alıntıda da görüldüğü gibi 'müstagrîb' diye söz eder. Carter V. Findley, *'Ahmed Mithat Efendi Avrupa'da'* başlıklı o yükte hafif ama bahada ağır kitabında, Ahmed Mithat Efendi'nin, 'müstagrîb' sözcüğünü, 'kendisinin şarkiyatçıların kongresine gönderilmesindeki ironiye işaret etmek için kullan[dığını]' öne sürer (Findley, 4). Cemil Meriç ise, o kanıda değildir: Ahmed Mithat Efendi, 'Müsteşrikler kongresinde Türk'ün ve İslâm'ın haklarını Avrupa'nın kendini beğenmiş ilim adamlarına vakur bir celadetle haykır[mış] ve o milletlerarası kongreden Naci Efendi ile Zihni Efendi'ye iki altın nişan kazandırarak dön[müştür].' Cemil Meriç, Ahmed Mithat Efendi'nin, 'Batının tanıtıcısı olduğu halde Doğu'lu kalan belki de tek müstagrîb' olduğu kanısındadır (Meriç, *Kültürden İrfana*, 231).

Gerçekten öyle mi? Ahmed Mithat Efendi, Meriç'in 'belki de'sindeki tereddüdü atlayarak söylersek, 'Doğulu kalan tek müstagrîb' midir? Gerçekten Os-

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

manlı-Türk entelijansiyası, bugüne kadar, 'Batı'nın her hastalığını ithale memur bir anonim şirket' gibi mi çalışmaktadır?(Meriç, *Bu Ülke*, 133).

Türk entelijansiyasının toptan 'müstagrib' ilân edilmesinde bir haksızlık var mıdır? Bu sorunun yanıtı 'müstagrib'in, Batı'yı nasıl okuduğuna bakılarak yanıtlanabilir: 'Müstagrib', ya Cemil Meriç'in Türk entelijansiyası için öne sürdüğü gibi Batı'yı edilgin bir teslimiyetle temellük eden 'ithalatçılar' anlamında *olumsuz*; ya da örneğin, Çin'li Xaoimei Chen'in Çin entelijansiyası için öne sürdüğü gibi Batı'ya, onu 'kafasızca kopya edilmiş ücra bir karakolu' olarak temellük etmeyi reddederek yaklaşanlar anlamında *olumlu* okuyanlar! (X. Chen'den aktaran Findley, Carter V., 4-5, 9).

Burada *olumlu* okuma konusu üzerinde durmak gerekiyor. Carter V. Findley, X. Chen'den yaptığı bir alıntıda 'Çin'de (ve başka yerlerde) Oryantalizm 'oksidantalizm[in] ... eşlik e[ttiğini]' ve 'bu söylem pratiği[nin], Şark'ın kendi Batılı öteki'sini inşa ederek kendine mal etme sürecine ve kendi yaratıcılığıyla katılmasına yol aç[tiğini]' bildirir. Bununla birlikte, Findley, Chen'in 'Çin Oksidantalizminin 'çarpıcı derecede farklı siyasi amaçlara' hizmet eden iki ayrı biçime büründüğüne işaret ettiğini de belirtmeyi ihmal etmez: 'Bunlardan birini savunanlar kendi toplumları üzerinde hâkimiyet kurmak istediler. Diğerini savunanlar ise toplumu 'ideolojik baskının yerli biçimlerinden siyasi kurtuluşa' çağır-dılar'(Chen'den aktaran Findley, Carter V., a. g. y.).

Batı'nın, Oryantalizm aracılığıyla 'tanımladığı ve kontrol ettiği kavramlar, tablolar ve kategorilerin içinde anlamlandırarak' (Brian S. Turner, 37) bir tahakküm nesnesine dönüştürdüğü Doğu, Oksidantalizm'i bu tahakkümden kurtulmak için kullanabilmiş midir? Bu soru Türkiye bağlamında sorulduğunda, ilk bakışta, anlaşılması o kadar da zor olmayan bir paradoksla karşı karşıya kalıyoruz. Genellikle, Findley'in Chattarjee'den alıntılanarak dilegetirdiği gibi 'sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin önemli bir bileşeni olan Oksidantalizm' (Chattarjee, aktaran Findley Carter V., 5), antiemperyalist bir kurtuluş savaşı vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, Tanzimat'tan sonra inşa edilmeye başlanan Batıcı entelektüel tahakkümün dekonstrüksiyonunda niçin belirleyici bir işlev görmemiştir? Türk Modernleşmesi, niçin bir yanıyla Oryantalistleşmeye dönüşmüştür?

Belki de bu, Osmanlı'nın, örneğin Hindistan ya da Afrika gibi, tam anlamıyla bir sömürgeleştirilme sürecinden geçmemiş olmasıyla açıklanabilir. Oysa, sömürgeleştirilmiş toplumlarda Oryantalist tahakkümün, sömürge karşıtı postkolonyal söylemleri bile belirleyici bir söylemsel buyurganlığı olduğunu biliyoruz. Partha Chatterjee, 'milliyetçi akımlar[in], anti-kolonyalist niteliklerinden dolayı Avrupa'dan özgürleşmeyi arzuladılar da Aydınlanma-sonrası rasyonalist söylemin terim ve kavramlarını içselleştirdikleri için bizzat reddettikleri moderniteden türeyen söylemler olarak onun içinde sıkışıp kalmakta' olduklarını, diğer bir deyişle, türemiş söylemler olarak milliyetçilikler[in], türedikleri kaynak olarak moderniteden özgürleşmeyi sağlayama[dıklarını], dahası, milliyetçilik[in], Avrupa modernitesine özgü kültürel ve siyasal hastalıkların Batı-dışı coğrafyalarda yeniden üretilmesine vesile ol[duğunu]' bildirir (Chattarjee, aktaran İrem Na-

zım, 157-179). Cemil Meriç'in de 'Batı'nın her hastalığını ithale memur bir anonim şirket' gibi çalışan bir entelijansiya'dan söz ederken kastettiği de tastamam budur: Antiemperyalist ve antikolonyal savaşlar vererek siyasal özgürlüklerini kazanmış gibi görünen toplumlarda bile, milliyetçiliğin bir tür Oksidentalizme dönüşmesi!

Yine de Chatterjee'nin belirttiği gibi sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin emperyalizme karşı açık bir mücadeleye girişmeden çok daha önce inşa ettiği, biri iç, öteki dış iki 'hükümranlık alanı' ile öne çıkışını göz ardı etmemek ya da küçümsememek gerekiyor: Maddî alan ya da dış güçlerin müdahalesini reddeden alan ve manevî alan ya da 'Modern' ama Batılı olmayan bir ulusal kültür inşası' alanı... (P. Chatterjee, aktaran Findley, Carter V., a. g. y).

Öyle görünüyor ki, antiemperyalist bir savaş vererek, sömürgecilik karşıtı milliyetçiliği, dış güçlerin müdahalesini reddeden maddî alanda gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti, manevî alanda Modern ama Batılı olmayan bir ulusal kültür inşa edememiştir. Modern ama Batılı olmayan bir ulusal kültür inşa edilememiş olmasının ortaya çıkardığı durum, Cemil Meriç'in atıfta bulunduğu, 'Batı'nın her hastalığını ithale memur bir anonim şirket' gibi çalışan bir Oryantalist entelijansiya üretmiştir.

Bir yazımda ben de bunu şöyle dile getirmiştım: 'Ziya Gökalp'ten Ali Akay'a kadar olan Türk entelektüel tarihi, Emile Durkheim'den Gilles Deleuze'e kadar olan Fransız entelektüel tarihinin ikinci elden bir varyantından ibarettir.' Türk entelijansiyası, kısaca, kendi ülkesine bakarken Oryantalist, Batı'ya bakarken Oksidentalist'tir: Niçin, bir türlü 'kendimiz' olamadığımızın kanıtı!

Kaynakça:

- Chatterjee, Partha. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*'dan (London, Zed Books for the United Nations University, 1986) aktaran Nazım İrem, 'Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği, *Doğu Batı [Dergisi] 'Milliyetçilik' II*: Sayı: 39 içinde.
- Chatterjee, Partha. *Nation and its Fragments* ve *Nationalist Thought and the Colonial World*'den (Minneapolis, Minn., 1986) aktaran Carter V. Findley ('Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da', Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999)
- Chen, Xaiomei, *Occidentalism: a Theory of a Counter-Discourse in Post-Mao China*'dan (New York, 1995) aktaran Carter V. Findley, a. g. y.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*. İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 1985.
- Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- Turner, Bryan S. Oryantalizm ve İslâm'da Sivil Toplum Meselesi, *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi* (Ed: Asaf Hüseyin, Robert Olson ve Cemil Kureşi) içinde, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.